

Koguteos Rootsi põllumajanduse ajaloost

Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen, Mats Widgren. Jordbrukets första femtusen år 4000 f. Kr.–1000 e. Kr. Det svenska jordbrukets historia I. Borås, 1998. 504 lk.; Janken Myrdal. Jordbruket under feodalismen 1000–1700. Det svenska jordbrukets historia II. Borås, 1999. 407 lk.; Carl-Johan Gadd. Den agrara revolutionen 1700–1870. Det svenska jordbrukets historia III. Borås, 2000. 515 lk.; Mats Morell. Jordbruket i industrisamhället 1870–1945. Det svenska jordbrukets historia IV. Borås, 2001. 392 lk. Iréne A. Flygare, Maths Isacson. Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000. Det svenska jordbrukets historia V. Örebro, 2003. 391 lk.

Rootsis on agraarajaloo uurimisel pikaajalised traditsioonid. Arvukad süvauuringud on pidevalt avardanud teadmisi maaharimise ja sellega tihedalt seotud valdkondade arengust. Nüüd on kuue aasta jooksul (1998–2003) valminud uus üldistav viieköiteline “Rootsi põllumajanduse ajalugu”, mis võtab viimased uurimistulemused kokku. Rootsi põllumajanduse ajaloo kirjutamisel on olnud kolm eesmärki: koostada teatmeteos, esitada sünteesiv tõlgendus ja jutustada lugu. Esimene köide haarab muinasaega, teine feodalismiperioodi (1000–1700), kolmas agraarrevolutsiooni ajajärku (1700–1870) ja neljas industriaalühiskonna perioodi (1870–1945). Sarja lõpetab viies osa, milles on vaatluse alla võetud põllumajandus heaoluühiskonnas (1945–2000).

Koguteoses “Rootsi põllumajanduse ajalugu” on Rootsi riiki vaadeldud tema nüüdisaegsetes piirides. Seetõttu on kuni 1658. aastani Taanile kuulunud Skåne, Halland ja Blekinge leidnud käsitlemist, kuid Soome, Eesti- ja Liivimaa on välja jäetud. Eesti lugejale pakub koguteos siiski arvukalt võrdlusvõimalusi ning palju mõtlemisainet.

Koguteose esimese osa “Põllumajanduse esimesed viis tuhat aastat (4000 e. Kr.–1000 p. Kr.)” on kirjutanud Stig Welinder, Ellen Anne Pedersen ja Mats Widgren.

Põllumajanduse ajaloo algus on teoses viidud keskmise kiviaja ehk mesoliitikumi (8.–4. a-tuh. e. Kr.) ja noorema kiviaja ehk neoliitikumi (3900–1800 e. Kr.) piirile. Antakse ülevaade Rootsi looduslikest tingimustest, arheoloogilisest allikmaterjalist ja uurimismeetoditest ning kultuurmaastiku kujunemisest. Põhjalikult on käsitletud algset põlluharimist, tööriistu, kasvatatavaid taimi ning koduloomi, aga ka külasid ja talusid ning nende elanikke. Esimesed teated põldude väetamise ja heina tegemise kohta Rootsis pärinevad pronksiaja lõpust. Esiajal on olnud murranguperioode, mil asustus märgatavalt laienes, põhjustades muutusi nii maastikus kui ka põllumajandustehnika arengus. Need on olnud ka poliitiliselt ja sotsiaalselt dünaamilised ajajärgud. Sellisteks on olnud näiteks 8. sajand e. Kr. ja 2. ning 8. sajand p. Kr. Viimatimainitud sajandil ilmnos Rootsis esimesi märke järgnevatel sajanditel juba laiemas ulatuses toimunud olulistest muudatustest. Põllumajanduslikust ekspansioonist sai edasise arengu liikumapanev jõud. Ulatuslik sisekolonisatsioon põhjustas asustuse laienemise Lõuna- ja Kesk-Rootsis. Põhja-Rootsis Norrlandi rannikualal kujunes välja püsiv asustus. Nii põldude kui ka heinamaade pindala kasvas märgatavalt. Skånes levis rukki kasvatamine ja sellega seoses võeti kasutusele kolmeväljasüsteem. Rootsi lääneosas hakati rohkem kasvatama kaera, kuid nii seal nagu teisteski Rootsi osades jäi valitsema üheväljasüsteem. Põllutööriistade valmistamisel muutus raua kasutamine üldiseks.

Koguteose teise osa “Põllumajandus feodalismiajal (1000–1700)” on kirjutanud Rootsi Põllumajandusülikooli professor Janken Myrdal, kes on ühtlasi ka kogu sarja peatoimetaja. Raamatus antakse ülevaade maakasutuse arengust Rootsis keskajast kuni 17. sajandi lõpuni, seega riigi tekkimisest kuni suurriigi perioodi lõppfaasini. Vaadeldava ajajärgu lõpupoolel Rootsi riigi koosseisu kuulunud Eesti ala on mainitud põgusalt seoses vilja väljaveoga ja Rootsi talupoegade kartusega langeda pärisorjusesse.

Ajajärku 1000–1350 on Rootsi ajaloos loetud üldiselt varaseks keskajaks, perioodi 1350–1500 aga hiliskeskajaks, millele järgneb uusaeg. Seetõttu mõjub üllatavalt termini “feodalism” kasutamine. Janken Myrdal on tähistanud selle terminiga pikka perioodi maa ajaloos, mil ühiskond oli põhijoontes ühetaoline: maaviljelus oli kesksel kohal, võim ühiskonnas põhines maaomandusel ja riik garanteeris valitseva kihi privileegid. Süsteemi olulisteks elementideks olid kirik ja kristlus, riik ja kuningas, aadel ja

talupojad. Kuigi uusaja algus tõi kaasa suuri ümberkujundusi, jäi ühiskonna põhistruktuur muutumatuks. Selle põhjuseks oli 16. sajandi agraartechniliste uuenduste piiratus varase keskaja või hilisema agraarrevolutsiooni ajaga võrreldes. Uuendused haarasid ainult osa maast, eelkõige Kesk-Rootsi idaosa. Põllumajanduse arengut pidurdas oluliselt väetamise püsimine endisel tasemel.

Talupoegadel oli Rootsi riigis oluline koht. Suur osa neist olid maksudega koormatud maaomanikud. Rootsis ei ole kunagi olnud pärisorjust. Aadli ja kiriku maavaldus oli maksuvaba. Kogu keskaja jooksul püüdis riik maksuvaba maa osatähtsust vähendada. Kiriku maad läksid 16. sajandil reformatsiooniga seoses peaaegu täies ulatuses riigile. Selle tulemusel kasvas kroonumaade osakaal 5–6%-lt kuni 30%-ni. Aadli käes oli hiliskeskajast kuni 17. sajandi alguseni umbes neljandik maadest. 17. sajandil doneerisid kuningad hulgaliselt maid, mille tulemusel aadli maaomand kasvas juba 40%-ni. Rootsi suurriikliku poliitika teostamisel oli selline maksuvaba maa suur osakaal takistuseks. 17. sajandi lõpul teostatud reduktsiooni eesmärgiks oli suurendada riigi maavaldust aadli maade arvel.

Rootsis eksisteeris sajandite jooksul kõrvuti ühe-, kahe ja kolmeväljasüsteem. Maa eri osades oli üks neist tavaliselt siiski domineeriv. Üheväljasüsteem oli rohkem levinud neis piirkondades, kus põllunduse tähtsus oli väike. Kaheväljasüsteem oli tavaline tasasel ja kolmeväljasüsteem vahelduva pinnamoega maastikul. Maaviljelussüsteemide levikupiirkonnad olid alates 13. sajandist kuni 19. sajandi alguseni enam-vähem muutumatud. Näiteks Götamaal oli levinud ühe-, Ida-Rootsis kahe- ja Skånes kolmeväljasüsteem. Rootsi lõunaosas muutis olukorra keerulisemaks see, et rukist sai külvata alles kevadel.

Teoses on üldistuste kõrval antud palju ruumi konkreetsetele ja igapäevastele asjadele. Allikmaterjalina on kasutatud arheoloogilist ainet, maa- ja arveraamatuid, seadusi, kohtutoimikuid, reisikirjeldusi, kohanimesid, jutustusi imetegudest, vanasõnu jne. Põhjaliku ülevaate saab talurahva elutingimustest, toitumistavade, tööriistadest, -võtetest, loomadest, tööjaotusest meeste ja naiste vahel jne. Talupoegade tööriistu kirjeldatakse põhjalikult nii sõnas kui ka pildis. Maaviljeluse tehniline külg on pidevalt täiustunud, kuid areng on olnud seda kiirem, mida hilisema ajaga on tegemist. Siin on põhjuseks elanike arvu kasv, spetsialiseerumine ja vaba aja

lisandumine leiutiste tegemiseks, aga ka see, et üks tehniline uuendus mõjutab paljusid alasid. Väär oleks arvata, et naiste tööalad tehniliselt ei arenenud: muutusi toimus nii tekstiilitöötlemises kui ka piimanduses.

Keskajal tabas Euroopat, sealhulgas ka Rootsit "must surm", mis põhjustas demograafilise ja majandusliku allakäigu. Kuni 20. sajandi alguseni ei teatud katkuga seoses tekkinud kriisist. Selle avastasid inglise, saksa ja norra ajaloolased sõdadevahelisel ajal peaaegu üheaegselt. Nimelt ilmnes maa- ja arveraamatute ning arheoloogilise ainese uurimisel, et ajajärgul 1350–1450 vähenes elanikkond ja talud jäid tühjaks. Seda nähtust hakati kutsuma hiliskeskaegseks agraarkriisiks. Teise maailmasõja järel loodi eri maade ajaloolaste vahel tihedad sidemed ja hiliskeskaegne agraarkriis sai üheks oluliseks uurimisobjektiks. Ajaloofilosoofias tekkis arusaam, et areng ei ole alati olnud progressiivne, vaid on olnud ka pikki stagnatsiooni- ehk madalseisu perioode. Selle seisukoha kujunemisele aitasid kaasa kahe maailmasõja ja 20. sajandi algupoole sügava majanduskriisi kogemused. Rootsis oli katkust põhjustatud sügavam madalseis enne 1450. aastat. Stagnatsiooniperiood läks alles 16. sajandi alguses üle ekspansiooniks. Elanike arv kasvas Rootsis kõige jõudsamalt 16. sajandi lõpul ja 17. sajandi algul, hiljem juurdekasv aeglustus.

Teose üks läbivaid teemasid on põllumajandustootmise arengu ja ühiskondlike muutuste vaheline suhe. Omandisuhted ja talurahva ületõus kuuluvad tähtsa osana põllumajanduse ajalukku. Engelbrekti ülestõusust 1434. aastal kuni Dacke ülestõusuni 1542–1543. aastal võitlesid talupojad, relv käes, maksude ja muude kohustuste vastu. Hiljem kandus talupoegade võitlus riigipäeva ja kohtusse.

Käsitööl, kaubandusel ja mitmesugustel tööndusaladel oli põllumajanduse kõrval teisejärguline tähtsus. Nende osa kasvas kogu keskaja jooksul ja 17. sajandil sai mittepõllumajanduslik tootmine maa majanduselus keskse kohta. Metsi hakati kasutama intensiivsemalt. Männipuust põletati tõrva, lehtpuudest tehti potast, mida kasutati klaasi ja seebi valmistamisel. Seda eksportiti ka Madalmaadesse kangaste värvimiseks. Rauda oli Rootsi eksportinud juba varasest keskajast alates. 16. sajandil kasvas rauatootmine tunduvalt, kuid vasetoodang vähenes.

Koguteose kolmanda osa "**Agraarrevolutsioon 1700–1870**" on kirjutanud Göteborgi ülikooli majandusajaloo dotsent Carl-Johan Gadd. Teos jaguneb kaheks osaks: esimeses osas

antakse läbilõige Rootsi põllumajandusest 18. sajandil ja teises osas käsitletakse põllumajanduses 18. sajandi lõpul ja 19. sajandil toimunud murrangut. Täiesti uudne on eessõnas esitatud väide, et murrang põllumajanduses löi eeldused tööstuslikule pöördele ja mitte vastupidi.

Palju tähelepanu on pööratud Rootsi eri piirkondade arengu eripärale. Maa on põhjalõuna suunas välja venitatud, mis põhjustab suuri erinevusi looduslikes tingimustes. Ilmastik on maa eri osades erinev, ka pinnamood ning mullastik on vahelduv. Lisaks on ka maa eri osade ajalooline taust erinev – lõunapoolsed maakonnad kuulusid kuni aastani 1658 Taanile. Põllumajanduses ilmnenu erijooned on esitatud kujundlikult ja arusaadavalt arvukate kaartide abil.

Vaadeldav periood oli põllumajanduse hiilgeaeg. Veel aastal 1870 elatus 80% Rootsi elanikkonnast põllumajandusest. Autor väidab, et omamoodi on see suhe petlik, sest tol ajal arvati põllumajandustootmise hulka rida toiminguid, mida hiljem on loetud tööstuse, kaubanduse või transpordi alla kuuluvateks. Rootsi talupoegade jaoks olid mitmesugused lisaelatusalad ja kõrvaltööd kujunenud täiesti tavaliseks juba aastasade jooksul. Metsatöö ning mitmed käsitöölised kuulusid loomuliku osana talurahva ellu.

Karjakasvatuse ja põllunduse osatähtsus oli piirkonniti erinev. Karjakasvatus oli esikohal seal, kus maa oli väheviljakas. Põllunduse ja karjakasvatuse omavahelise seose puhul on esile tõstetud vaid söödapuudust, mille põhjustas heinamaade harimine põlluks, kuid veelgi olulisema – sõnnikuväetise puuduse mõju on mainitud vaid möödaminnes. Huvitav on tõdemus, et mõisate majandus oli rohkem orienteeritud karjakasvatusele kui taludel.

Üleribasus ei olnud Rootsis nii laialt levinud kui Eestis. Ribapõldude tekkimise põhjuste ja otstarbekuse üle on palju diskuteeritud. Uppsala Ülikooli professor Göran Hoppe on välja toonud kolm põhjust.¹ Esimene on seotud õiglusega. Ribapõllud võimaldasid ühtlustada maakasutust ja arvesse võtta mikroklimaatilisi erinevusi, nii et iga talu sai nii halvemaid kui ka paremaid maatükke. See lasi ühtlustada saake nii, et isegi ikalduse korral oli kõigil taludel võimalus parematelt põllutükkidelt vilja saada. Teine põhjus oli seadusandluslik: kohalik või keskvoim oli mingil põhjusel huvitatud ribapõldude sisseseadmisest.

Kolmas põhjus seostus küla omandisuhete püsivusega: väljakujunenud põldude jaotust oli raske muuta ja nii ei saanud üksik talupoeg teiste maid endale haarata ega talusid ühendades oma osa suurendada. Carl-Johan Gadd hülgab need seletused täielikult: see, et taludel oli nii paremaid kui ka halvemaid maid, oli tulemus, mitte põhjus. Ta ei lepi seletusega, et jagamise laad tingis maade tükeldatuse ja ribad tekkisid alles seoses maade jagamisega talude vahel, vaid oletab, et põllud olid algselt nii jagatud. Gaddi seletuse kohaselt välditi nii talutööde käigus läbitavate vahemaade liigset kasvamist ning taludevahelist ebavõrdsust selles osas.

Uueks nähtuseks oli 18. sajandi lõpust alates moonakate abil tegutsevate suurmajapidamiste arvu kasv. Selle põhjusena on autor esile toonud linnade nõudlust põllumajandustoodete järele, mis on küll vastuolus eessõnas esitatud väitega, et murrang põllumajanduses oli tööstusliku pöörde eelduseks. Lisaks uute põldude ülesharimisele ning kartulikasvatuse levimisele kiirendasid põllumajanduse arengut tehnilised täiustused: vilja hakati lõikama sirbi asemel vikatiga, kasutusele võeti ader jne. Teedevõrgu laienemise ja vanade teede parandamise tulemusel jõudsid turule ka metsakülade tooted.

Oluliseks reformiks vaadeldaval ajajärgul oli talude kruntimine, mis Rootsis toimus kolmes osas. Taludele kuulunud maatükkide arvu vähendamine tõusis päevakorda seetõttu, et talude jagamisega oli talumaade tükeldatus hüppeliselt kasvanud. Kruntimise esimene etapp (storskiftet) 18. sajandi lõpul olukorda palju ei parandanud, sest talude maa koosnes ikkagi 10–15 osast. Kruntimise järgmise etapi (enskiftet) eesmärgiks oli eraldada taludele võimalikult terviklik krunt ning see viidi aastast 1803 läbi juba palju suuremas ulatuses. Kruntimise kolmas etapp (laga skiftet) algas aastal 1827. Kruntimise tõttu veeti hulgaliselt talusid külast välja, nii nagu see leidis aset ka Eestis 19. sajandi teisel poolel toimunud kruntimise käigus. Rootsis sai kruntimise tulemusel 34% taludest uue asukoha, mille tulemusel maastik muutus tundmatuseeni. Kui varasemates uuringutes on rõhutatud talupoegade vaenulikkust suhtumist kruntimisse, siis Gaddi seisukoht on ka selles küsimuses uudne: aadlikud ja riik ei sundinud seda talupoegadele peale.

Kruntimise tõttu kadus küla senise ühiskondliku organisatsioonina, mis reguleeris maa-

¹ G. Hoppe. Svenska jordskiften och samhällsutvecklingen. – Statens jordbrukspolitik under 200 år. Skrifter om skogs- och lantbrukshistoria. Red. J. Myrdal. Stockholm, 1991.

kasutust ja teisi ühiskondlikke suhteid. Kadus varasem külaelanike vastastikuse abistamise traditsioon, kiiretel aegadel hakati appi võtma palgatöölisi.

Viljavaheldus tuli Rootsi mõisates kasutusele 19. sajandi esimesel poolel, laiemalt aga alles sajandi teisel poolel. Maakondadevahelised erinevused hakkasid kaduma. Saagikus suurenes kolmandiku võrra ja lehmade piimatoodang kasvas tänu paremale söödale kahe kolmandiku võrra. Maaelanikkonna elatustase paranes tagasilöökidele vaatamata tunduvalt.

Koguteose neljanda osa **“Põllumajandus industriaalühiskonnas 1870–1945”** on kirjutanud Uppsala Ülikooli majandusajaloo dotsent Mats Morell. Vaadeldav periood oli Rootsi põllumajanduse suuruse aeg: nii põlluala kui ka põllumajanduslik elanikkond oli suurem kui kunagi varem. Kuigi haritava maa pindala hakkas 1920. aastatest alates kahanema, kasvas põllumajandustoodang sellele vaatamata perioodi lõpuks algusega võrreldes kahekordseks. See oli ka maakultuuri ja ühistegevuse õitsenguaeg. Põllumehe amet oli au sees ning põllumeestel keskne koht ühiskonna elus. *Riksdag*’i reformimise järel aastal 1865 koosnes kahekojalise parlamendi alamkoda peamiselt talupoegadest. Mõisate kõrval hakkasid ka suurtalud kasutama moonakate tööjõudu. Talupojad suhtusid maatöölisesse algul vanal patriarhaalsel moel, kuid järk-järgult võtsid nad omaks tööandja rolli.

19. sajandi lõpus tekkis nii konservatiivsetes kui ka liberaalsetes piirides mõte luua Rootsis uusi väikemajapidamisi. Arvati, et nad kohanevad paremini uute suundadega põllumajanduses ja orienteeruvad kergesti nii suhkrupeedi kui ka karja kasvatamisele. Nende elanikud oleksid varustanud vajaduse korral tööjõuga suurtaluisid ning neid oli kavas kasutada ka maanteede ehitamisel. Huvi selliste väikemajandite loomise vastu siiski kadus, kui ilmnas, et suurtalud olid väiketaludest suurema tootlikkusega, kuna vaid neil tasus masinate kasutuselevõtt ära. Teede rajamine jäi eriliste ametkondade hooleks.

Suuremad muutused põlluharimises olid seotud heinamaade kündmisega põlluks. Lisandus lina ja suhkrupeedi kasvatamine, mis oli piirkonniti hoogustunud juba eelmisel perioodil. Rukki asemel hakati kasvatama nisu ja odra asemel segavilja või kaera. Vanade tööriistade kõrvale ilmus uusi ja kasutusele võeti mitmesuguseid masinaid. Heiniidumasinaid ja hoburehad muutusid tavaliseks. Lüpsimasinaid oli Rootsis perioodi lõpul juba 40 000.

Koguteose viienda ja viimase osa **“Põllu-**

majandus heaoluühiskonnas 1945–2000” on kirjutanud Rootsi Põllumajandusülikooli teadur Iréne A. Flygare ja Uppsala Ülikooli majandusajaloo professor Maths Isacson. Vaadeldava perioodi jooksul langes põllumajandus haritava maa pindala ja põllumajandusest elatuva elanikkonna poolest kõige madalamale tasemele kogu senise ajaloo vältel. Põllumajanduslik elanikkond vähenes perioodi vältel 25%-lt kuni 2%-ni.

Raamatus on käsitletud vaid talurahva ajalugu, millest aadlikud on täiesti välja jäetud. Mõisaomanikud moodustavad Rootsis väikese, kuid siiski küllaltki silmapaistva rühma. Moonakaid vaadeldaval perioodil enam ei esine, sest see maatöölise rühm kadus pärast seda, kui 1945. aastal keelati palkade maksmine töösaadustes.

Allikmaterjalina on kasutatud ametliku statistika ja mitmesuguste ankeetide kõrval ka mälestusi ja intervjuusid. On keeruline kirjutada perioodist, millest lugejail on oma kogemus. Inimeste nägemused on erilaadsed ja nad ei ole alati vastavuses sellega, mis ilmneb allikmaterjali põhjal. Suurim probleem on see, et arengut ei ole võimalik näha piisavalt pikas perspektiivis. On ilmne, et kogu Rootsi põllumajandusajaloo vältel ei ole olnud nii ebataolist ja erandlikku perioodi kui 20. sajandi teine pool.

Rootsi põllumajanduspoliitikas on vaadeldaval perioodil olnud mitmeid etappe. Perioodi algupoolel oli suund väikeste talude ühendamisele. Minimaalseks talu suuruseks määrati 1947. aastal seadusega 10 ha, hiljem 20 ha. Põhjalikult on käsitletud Rootsi sotsiaaldemokraatide põllumajanduspoliitikat ja Euroopa Liitu astumise mõju põllumajandusele.

Põlluala kahanes 20. sajandi teisel poolel rohkem kui viiendiku võrra ja see protsess toimus kogu maal, Põhja-Rootsis veidi suuremas ulatuses kui Lõuna-Rootsis. Maa rentimine muutus tavaliseks. Suurem osa majapidamistest kasutab tänapäeval nii oma kui ka renditud maad. Põhjalikult on kirjeldatud füüsiliselt rasket tööd kergemaks muutnud põllumajandustehnika arengut.

Majapidamised on Rootsis tavaliselt spetsialiseerunud geograafiliste piirkondade kaupa vilja, sealih, munade, või jne. tootmisele, kuid ka nende piires leidub siiski eri spetsialiseerumise talusid. Kuna paljudes taludes ei ole enam koduloomi, on kadunud inimeste ja loomade vana kooselu. Naabritega on suhted tihedad, selle põhjuseks on nii vajadus teha koostööd kallite masinate hankimisel kui ka külaelanike tavapärane suhtlemine, mis tänapäeval ilmneb

kodulooringides osalemise ja muu seltsitegevuse näol.

Maa ja suguvõsa ühtekuuluvus on veel suur ja talu antakse edasi tavaliselt meesliinis. Tälust ei taheta loobuda kultuurilistel ja moraalsetel põhjustel. Erinevalt linnadest elavad talus koos mitme sugupõlve esindajad. Kui varem jäeti talumajas üks suurem tuba esindusruumiks ja majas oli kitsas, siis tänapäeval on elamud suuremad ja kõiki ruume kasutatakse pidevalt. Perenaine on tänapäeval sageli linnas üles kasvanud ja talle on seetõttu talutöö võõras. Naiste töö kergendamise huvides ei kasvatata taludes enam oma tarbeks köögivilja ja muid põllumajandustooteid ning kasutatakse mitmesuguseid kodumasinaid. Alates 1980. aastatest on perenaised hakanud käima tööl kodust väljaspool.

Viimases peatükis käsitletakse uusi nähtusi põllumajanduses – alates mahepõllundusest kuni üha enam leviva taimetoitluse mõjuni põllumajandusele. Aastatuhandeid kestnud ekspansiooni asemel on taandumine. Fotodel näeb mahajäetud põlde, mis kasvatavad vaid umbrohtu.

Koguteos **“Rootsi põllumajanduse ajalugu”** annab ülevaate põllumajandusest läbi aegade. Selgub, et teatud mõttes ei ole suurt erinevust vanema rauaaja, keskaja ja 19. sajandi alguse põllumajanduse vahel. Ühelt poolt ei ole sajandite jooksul põllumajanduses palju muutunud, kuid teiselt poolt on muutusi olnud palju: tööriistad on arenenud, maaharimissüsteemid vahetunud, põllud laienenud, põllujaotused ümber korraldatud. Mõju on avaldanud muutuv poliitiline ning sotsiaalne raamistik.

Rootsi põllumajanduse kuue aastatuhande pikkust ajalugu haaravas koguteoses on esile toodud olulisemad arengujooned ja praegune uurimisseis. Läbiv teema on ekspansiooni- ja kriisifaaside vaheldumine. Arengu ebahütluse ja lainelisuse jälgimine võimaldab mõista ajaloo liikumapanevaid jõude. Arvukad näited üksikute talupoegade elust muudavad teksti kergesti mõistetavaks ja lähedaseks. Raamatud on kergesti loetavad ja neis puuduvad viited – iga teose lõpus on vaid kommenteeritud kirjanduse loetelu. Diagrammid ja skeemid kergendavad mõistmist, kuid arvandmeid on vähe. Illustatsioonidele on antud omaette iseseisev roll – tegemist on ühtlasi allikmaterjaliga.

Ülle Tarkainen

Partisanid, võsavennad, rohelised...

Metsavennad Suvesõjas 1941. Eesti relvastatud vastupanuliikumine Omakaitse dokumentides. Koostanud Tiit Noormets. (*Ad fontes*, 13). Riigiarhiiv, Tallinn, 2003. 592 lk.

Juba mitu aastat on kõneldud, et Tiit Noormetsal peaks kohe-kohe valmima allikapublikatsioon, mis valgustab Omakaitse aruannetele tuginedes 1941. aasta metsavendlust. Ning vastavalt on kannatamatult seda raamatut oodatud. Kannatamatus on olnud tingitud esmajoonese asjaolust, et kogu Teise maailmasõja temaatika on Eesti ajaloolaste poolt tänapäeval tasemel läbi kirjutamata. Drastilisimaks näiteks võiks olla 1944. aasta sündmused, mis on küll pärvinud ambitsioonika Teise vabadussõja nime, kuid millest me teame häbiväärselt vähe – seniajani on jäänud ületamata 1950. aastatel kapten Arnold Purre poolt paguluses koostatud lühiülevaade (*“Võitlused Eestis 1944”*). – “Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas IX”) ja 1980. aastatel toonase ajalootudengi Mart Laari poolt koostatud kompilatsioon *“Eesti 1944. Tundmatu autori silmade läbi”*.

1941. aasta Suvesõja uurimine on siiski veidi paremas seisus – piisab, kui meenutada Herbert Lindmäe väga põhjalikke ja detailirohkeid monograafiaid (*“Suvesõda Tartumaal 1941”*) ja *“Suvesõda Virumaal 1941”*), Mart Aroldi koostatud allikapublikatsioon *“Sortside saladused”*, I–XII ja *“Kaitseliidust Omakaitсени”*, I–II) ning Tiit Noormetsa, Olavi Punga ja teiste ajaloolaste sulest ilmunud artikleid. Ometigi oleks sellegi teema läbiuurituks kuulutamine ennatlik.

Et Suvesõda väärib ja nõuab põhjalikke käsitusi, peaks olema igale ajaloo huvilisele pikemata selge. Erinevalt 1944. aastast, mil Eesti sõjamehed kuulusid Hitleri Saksamaa relvajõududesse, allusid Saksa väejuhatusele ja aitasid tahes-tahtmata kaasa natsliku juhtkonna strateegiliste plaanide elluviimisele, tegutsesid metsavennad Suvesõjas omapäi, omatahtsi ja omaenese eesmärgi – iseseisva Eesti Vabariigi taastamise – nimel. Sellest lähtuvalt vääriks Teise vabadussõja nime pigem ehk 1941. aasta. Ühtlasi näitas ulatuslik partisanitegevus, mida